

שיעור לב

פילגשים למלך

(סנהדרין כא ע"א – כב ע"א)

הקדמה - משרתת, נשים ופילגשים
א. רמב"ם: עשר הפילגשים של דוד, אבישג המשרתת, ומעמדו של אבשלום
ב. הראי"ה קוק: פילגש למלך מכוה המלכות, ומעמדם של דוד ואבשלום בעת המרד
סיכום

הקדמה - משרתת, נשים ופילגשים

במשנה (כב ע"א) נאמר:

אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו.¹

שרביט הוא דוגמה לכלים מיוחדים שהמלך משתמש בהם. בגמרא (שם) הוסבר למי מותר ולמי אסור להשתמש בשרביט של מלך, וכן משמעות רחבה יותר לביטוי "שרביט" - נשותיו המיוחדות של המלך:

אמר רב יעקב אמר רבי יוחנן: אבישג מותרת לשלמה, ואסורה לאדניה.
מותרת לשלמה - דמלך היה, ומלך משתמש בשרביטו של מלך. ואסורה לאדניה - דהדיוט הוא.

אבישג הייתה המשרתת של דוד המלך בסוף ימיו "ותהי למלך סכנת ותשרתהו,

---

1 בגמ' (צה ע"א) נאמר: "אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו. בשעת הסכנה מאי? אתא שאיל בי מדרשא. אמרו ליה: בשעת הסכנה שפיר דמי". המדרש (שמות רבה, פרשת וארא ח, א) השווה בין מלך בשר ודם לבין הקב"ה: "מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, והקב"ה מסר שרביטו למשה שנאמר 'ויקח משה את מטה האלוקים בידו' (שמות ד, כ); מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו, והקב"ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח, ומהו עטרה של הקדוש ברוך הוא? כתם פז, שנאמר 'ראשו כתם פז קווצותיו תלתלים שחורות כעורב' (שיר השירים ה, יא), וכתוב 'תשת לראשו עטרת פז' (תהילים כא, ד); מלך בשר ודם אין לובשין לבושו, וישראל לובשין לבושו של הקדוש ברוך הוא. ומהו לבושו של הקדוש ברוך הוא? עוז שנאמר: 'לבש ה' עוז התאזר' (תהילים צג, א), ונתנו לישראל שנאמר 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום' (תהילים כט, יא)".

והמלך לא ידעה" (מלכים א א, ד). ע"פ רב יעקב בשם ר' יוחנן, למלך אחר מותר להשתמש ברכושו של מלך שמת, ומאחר שאבישג לא נישאה לדוד, שלמה היה רשאי לשאת אותה לאישה. לעומת זאת, אדוניה בן חגית, בן אחר של דוד המלך, ביקש משלמה המלך שמלך לאחר מותו של דוד המלך לשאת את אבישג (מלכים א ב, יג-כה). מצד איסורי עריות, אדוניה היה רשאי לשאת את אבישג כי היא לא הייתה אסורה עליו משום אשת אב, אך מאחר שאדוניה היה הדיוט, היה אסור לו לשאת אותה לאישה - להשתמש בה, כי "אין משתמשין בשרביטו" של מלך. שלמה המלך ראה בבקשתו של אדוניה מרידה במלכות וציווה להרגו (מהרש"א חידושי אגדות שם).²

בגמרא (כב ע"א) נאמר שאבישג ביקשה מדוד המלך שישא אותה לאישה, ודוד השיב לה "אסירת לי" את אסורה עליי, כי כבר יש לי שמונה עשרה נשים (רש"י שם ד"ה אסירת). הסבר זה תואם לדברי תנא קמא במשנה (כא ע"א) "לא ירבה לו נשים" (דברים יז, יז) - אלא שמונה עשרה". בגמרא (שם) הוסבר כיצד למד תנא קמא שאיסור ריבוי נשים משמעו יותר משמונה עשרה:

הני שמונה עשרה מנלן? דכתיב "ויולדו לדוד בנים בחברון. ויהי בכורו אמנון לאחינעם היזרעאלית, ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי, והשלישי אבשלום בן מעכה, והרביעי אדניה בן חגית, והחמישי שפטיה בן אביטל, והששי יתרעם לעגלה אשת דוד, אלה יולדו לדוד בחברון" (שמואל ב ג, ב). וקאמר ליה נביא: "אם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה" (שמואל ב יב, ח). "כהנה" - שית, "וכהנה" - שית. דהוה להו תמני סרי.

2 בגמ' (בבא בתרא קט ע"ב): "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: ... תולין את הקלקלה במקולקל". רבי יוסי בר חנינא אמר, שיש ללמוד זאת מפסוק שנאמר על אדוניה: "וְגַם הוּא טוֹב תוֹאֵר מֵאֵד וְאוֹתוֹ יִלְדֵה אַחֲרַי אַבְשֻׁלוֹם". (מלכים א א, ו). והלא אדניה בן חגית ואבשלום בן מעכה". כל אחת מאשה אחרת, ואם כן מה הכוונה "ואותו ילדה"? אלא, מתוך שעשה מעשה אבשלום דמרד במלכות - תלאו הכתוב באבשלום". אדוניה הוגדר כאן כמורד במלכות. אמנם בירושלמי (פאה א, א) נאמר: "ר' זירא בעי קומי רבי יוסא: מפני מה נהרג אדוניה בן חגית, וזכין מפני שתבע את אבישג השונמית? אמר ליה: עילא היו מבקשים להתיר דמן של בעלי המחלוקת". נראה שהכוונה למחלוקת בין שלמה לבין אדוניה, כאמור בגמ' (ירושלמי סוטה ח, ג; כריתות ה ע"ב; הוריות יא ע"ב): "מפני מה משחו את שלמה? מפני מחלוקת אדוניה". שלמה ראה באדוניה מורד במלכות בשל בקשה זו, כנראה בשל הצוואה שציווה אותו דוד אביו לפני מותו. בצוואה הוא הנחה אותו כיצד לנהוג באלו שעלולים למרוד בו, וכן כיצד לנהוג עם אלו שעשו עמו חסד. המבחן הראשון של שלמה כמלך לאחר מות דוד אביו היה עם אדוניה, שבנוגע אליו דוד לא ציווה אותו דבר. ראה בהרחבה בספרי: "צוואת דוד לשלמה", שבות יהודה וישראל, עמ' 514-524.

בהמשך הסוגיה נאמר:

והכתיב: "ויקח דוד עוד פלגשים ונשים מירושלם [אחרי בואו מחברון ויולדו עוד לדוד בנים ובנות]" (שמואל ב ה, יג)? למלויי שמונה עשר. מאי נשים ומאי פלגשים? אמר רב יהודה אמר רב: נשים, בכתובה ובקידושין, פלגשים – בלא כתובה ובלא קידושין.

דברי רב יהודה אמר רב שנויים במחלוקת תנאים בירושלמי (כתובות ה, ב):

ואי זו היא אשה ואי זו היא פילגש? ר' מאיר אומר: אשה יש לה כתובה, פילגש אין לה כתובה. רבי יודה אומר: אחת זו ואחת זו יש לה כתובה. אשה יש לה כתובה ותנאי כתובה, פילגש יש לה כתובה ואין לה תנאי כתובה.

להלן נתמקד בעיקר בפסיקת הרמב"ם ובנושאי כליו, במה שקשור למעמדן של עשר הפילגשות של דוד המלך. בעת שדוד ברח מירושלים, בנו אבשלום בא עליהן, וכשדוד חזר לירושלים לאחר מות אבשלום, דוד פרש מהן. כמו כן נעיין בפסיקת הרמב"ם בנוגע לשימוש בשרביט המלך, ובהקשר זה לאבישג שהייתה משרתת שלו. נעיין גם בדברים שכתב הראי"ה קוק בעקבות דברי הרמב"ם הללו ונושאי כליו.

א. רמב"ם: עשר הפילגשים של דוד, אבישג המשרתת, ומעמדו של אבשלום

בנוגע למספר הפילגשים שמותרות למלך, חלקו הרמב"ם והראב"ד. הרמב"ם (הל' מלכים ג, ב) פסק:

"לא ירבה לו נשים" – מפי השמועה למדו שהוא לוקח עד שמונה עשרה נשים בין הנשים ופלגשים הכל שמונה עשרה, ואם הוסיף אחת ובעלה לוקה, ויש לו לגרש ולישא אחרת תחת זו שגירש.

הראב"ד שם חלק וכתב:

אמר אברהם: זה אי אפשר. שהרי היו לדוד שש נשים ופלגשים כשאמר לו נתן הנביא "ואוסיפה לך כהנה וכהנה" (שמואל ב יב, ח), נמצא י"ח חוץ מן הפלגשים הן.

לפי הרמב"ם סך הנשים והפלגשים שמותר למלך הוא שמונה עשרה, לפי הראב"ד סך הנשים הוא שמונה עשרה, ומספר הפילגשים אינו מוגבל.³

3 על דברי הרמב"ם והראב"ד שנציין להלן נכתב רבות, וכפי שמופיע בספר המפתח של הרב שבתאי פרנקל.

במקום נוסף עסק הרמב"ם (הל' מלכים ד, ד) במעמדן של הנשים והפילגשים של המלך, כשהוא עסק בסמכויות המלך:

וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופילגשים, נשים בכתובה וקדושין, ופילגשים בלא כתובה ובלא קידושין אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו. אבל ההדיוט אסור בפילגש אלא באמה העבריה בלבד אחר ייעוד. ויש לו רשות לעשות הפילגשים שלוקח לארמונו טבחות ואופות ורקחות, שנאמר "ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאופות" (שמואל א ח, יג).

בנוגע לשרביט המלך פסק הרמב"ם (הל' מלכים ב, א):

...ואין משתמשין בשרביטו, ולא בכתרו, ולא באחד מכל כלי תשמישיו... וכן לא ישתמש בעבדיו ושפחותיו ושמשיו אלא מלך אחר, לפיכך אבישג היתה מותרת לשלמה ואסורה לאדוניה.

כאמור לעיל בגמרא נאמר שאבישג ביקשה מדוד שיישא אותה לאישה, והוא השיב לה שאסור לו לשאתה, כי כבר יש לו שמונה עשרה נשים, ולפי הרמב"ם (הל' מלכים ג, ב) הכוונה לסך שמונה עשרה נשים ופילגשים.

הלחם משנה חיבר בין ההלכות שברמב"ם בנוגע לפילגשים לבין ההלכה בנוגע לאבישג, והקשה על דברי הרמב"ם (הל' מלכים ב, א):

ומ"מ קשה קצת לדברי רבינו, למה לא נשא דוד את אבישג, דהרי עשר הפילגשים כבר פירש מהן אחר שבא עליהן אבשלום, וכמו שכתוב שהניחן "צרורות עד יום מותן אלמנות חיות" (שמואל ב כ, ג) וכיון שפירש מהן הוי כאילו גירשן, ואם כן הרי היה יכול לישא אחרת? ...ל"ל דכיון דהפילגשים היו צרורות ולא היו יכולות לינשא לאחר, הוי כאילו אגידי ביה, ולהכי הוו עדיין פלגשיו ואין יכול לישא אחרת.

כוונת הלחם משנה למסופר על אבשלום בנו של דוד המלך, שמרד בדוד אביו ובעקבותיו ברח דוד מירושלים (שמואל ב טו, יג - טז, יד). כשדוד עזב את ירושלים הוא השאיר "עשר נשים פלגשים לשמר הבית" (שם טו, טז), וכשאבשלום בא לירושלים, יעץ לו אחיתופל:

בוא אל פלגשי אביך אשר הניח לשמור הבית, ושמע כל ישראל כי נבאשת את אביך וחזקו ידי כל אשר אתך. ויטו לאבשלום האהל על הגג ויבא אבשלום אל פלגשי אביו לעיני כל ישראל (שם טז, כא-כב).

על כך שיהיה מי שיבוא בפרהסיה על נשות דוד, ניבא כבר נתן הנביא לאחר שדוד נשא לאישה את אשת אוריה החתי:

כה אמר ה' הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת. כי אתה עשית בסתר ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש (שמואל ב יב, יא-יב).

אבשלום נענש על כך שבא על פילגשי אביו (משנה סוטה ט ע"ב; תוספתא סוטה ג, טז): "ולפי שבא על עשר פלגשי אביו, לפיכך נתלו בו עשר לונביות". לאחר שאבשלום נהרג, דוד המלך שב לירושלים, ובפסוק נאמר כיצד נהג דוד עם אותן פילגשים:

ויבא דוד אל ביתו ירושלים ויקח המלך את עשר נשים פלגשים אשר הניח לשמר הבית ויתנם בית משמרת ויכלכלם ואליהם לא בא ותהיינה צרות עד יום מתן אלמנות חיות (שמואל ב כ, ג).

דוד השאיר אותן לשמור את הבית, וכעת עם שובו הוא זה ששמר עליהן ב"בית משמרת ויכלכלם", אך הוא לא בא עליהן. הן לא שבו להיות פילגשיו. שאל הלחם משנה, מאחר שדוד המלך פרש מאותן עשר פילגשים, אם כן הוא היה יכול לשאת את אבישג? תשובת הלחם משנה היא שאמנם דוד פרש מהן, אך מאחר שהן לא היו רשאיות להינשא לאחרים, הן היו קשורות עדיין לדוד, ולכן דוד לא היה רשאי לחרוג מן המספר שמונה עשרה נשים ופילגשים, ומשום כך דוד לא היה רשאי לשאת את אבישג לאישה.

ניתן להסביר שדוד לא היה רשאי לחרוג מן המספר שמונה עשרה, אך אין מדובר על אותן עשר פילגשים עליהן בא אבשלום. בגמרא (קז ע"א): "אמר רב יהודה אמר רב: אפילו בשעת חליו של דוד, קיים שמנה עשרה עונות". רש"י (ד"ה שמנה) כתב: "שמנה עשרה עונות לשמונה עשרה נשיו, שלא לענגן". רש"י כתב "נשיו" ולא כתב נשיו ופילגשיו. ייתכן שדוד נשא מאז נשים נוספות אחרות ובסך הכול עד שמונה עשרה נשים, ולכן השיב לאבישג שהוא אינו יכול לשאתה לאישה.

מדוע פרש דוד המלך מפילגשיו עם שובו לירושלים לאחר שאבשלום בא עליהן? כשדוד המלך קיבל את השמועה שהעם נטה אחר אבשלום, נאמר: "ויצא המלך וכל ביתו ברגליו ויעזב המלך את עשר נשים פלגשים לשמור הבית" (שמואל ב טו, טז). ביתו - נשותיו, באו עימו, אך את הפילגשים הוא עזב "לשמור הבית". מה הכוונה שהן ישמרו את הבית? מפני מי הן ישמרו? אם יש צורך לשמור את בית המלך, עדיף

להשאיר חיילים, לוחמים, אך לא עשר פילגשים שגם ככה מעמדן פחות מנשים רגילות.

באותה עת שרוד המלך יצא מירושלים הוא כבר לא החשיב עצמו למלך, והוא אף הכיר באבשלום כ"מלך" (שמואל ב טו, יט), ולשיטת הרמב"ם פילגשים אסורות להדיוט. דוד המלך עזב את הפילגשים במובן זה שהוא התנתק מהן, גירש אותן. הלחם משנה (הל' מלכים ג, ב) כתב: "דלפלגש אין צריך גירושין דאין לו בה קידושין אלא יחוד בעלמא", זאת על פי דברי הרמב"ם (הל' מלכים ד, ד) שמלך קונה פילגש בייחוד ולא בקידושין.

אבשלום בא על הפילגשים כי בכך הוא רצה להראות שהוא המלך, שהרי פילגשים מותרות למלך בלבד.⁴ במשנה (יח ע"א) נאמר: "רבי יהודה אומר: נושא המלך אלמנתו של מלך, שכן מצינו בדוד שנשא אלמנתו של שאול שנאמר: ואתנה לך את בית אדוניך ואת נשי אדוניך בחיקך" (שמואל ב יב, ח), ומכאן ניתן ללמוד

4 עוד לפני שרוד עזב את ירושלים התנהג אבשלום כמלך וכך גם אנשיו, להלן שתי דוגמאות. [א] ריצה של אנשים לפניו: "ויעש לו אבשלום מרכבה וסוסים וחמשים איש רצים לפניו" (שמואל ב טו, א), וכך נהג גם אדוניה בן חגית: "ואדניה בן חגית מתנשא לאמר אני אמלך, ויעש לו רכב ופרשים, וחמשים איש רצים לפניו" (מלכים א א, ה; סנהדרין כא ע"ב). ריצה לפני המלך היא ביטוי של כבוד. כך כתב הרמב"ם (הל' מלכים ד, ב) על בסיס דברי שמואל הנביא לעם: "ושולח בכל גבול ישראל ולקוח מן העם הגבורים ואנשי חיל ועושה מהן חיל למרכבתו ובפרשיו ומעמיד מהן עומדים לפניו, ומעמיד מהן אנשים לרוץ לפניו, שנאמר 'ושם לו במרכבתו ופרשיו ורצו לפני מרכבתו'" (שמואל א ח, יא). גם אצל אנשים עשירים, כבודם היה שעבד רץ לפניו (כתובות סז ע"ב): "תנו רבנן: ד' מחסורו' (רברים טו, ח) – אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו; 'אשר יחסר לו' (שם) – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו; פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין". ראה: ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים, סי' עב, ח. [ב] רכיבה על פרדים – אבשלום ואנשיו רכבו על פרדים (שמואל ב יג, כט) ואבשלום עצמו מת בעת שרכב על הפרד שלו (שם, יח, ט). רכיבה על פרד היא ביטוי למלוכה, כפי שאמר אחר כך דוד בעת המלכת שלמה למלך: "והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי" (מלכים א א, לג; שם לח). בתוספתא (כלאים ה, ד) ובירושלמי (כלאים ח, ב) נאמר שאסור לרכוב על פרד, ואם כן: "והא כתיב [אצל אבשלום ואנשיו] 'וירכבו איש על פרדו וינסו' (שמואל ב יג, כט)? אין למדין מן המלכות. והא כתיב 'והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי' (מלכים א א, לג)? בריה מששת ימי בראשית היתה". הרא"ש (משנה כלאים ח, א) הסביר מה הכוונה ש"אין למדין מן המלכות" – "פי' שלא כדין עשו ולא יכלו למחות בבני מלכים". החיד"א (ברכי יוסף, חושן משפט סי' י"ס קג), הסביר אחרת בשם מהר"ח אבולעפיא בספר עץ החיים, שהדיוט אסור אך למלך מותר. מדוע דוד הקפיד שירכיבו את שלמה על פרד? ראה: הרא"ה קוק, עולת ראייה, ב, עמ' תפט (אות נו); "דרוש לחנוכת הרבנות", אוצרות הראיה, ב, עמ' 203-205. ראה עוד: הרב איתמר ורשהפטגי, "אין למדין מן המלכות", אפיקי יהודה – ספר זכרון לרב יהודה גרשוני זצ"ל, עמ' 173-164.

שמלך אחר נושא פילגשיו של מלך. ההתייחדות של אבשלום לעיני כל העם היא פעולה של קניין וכדברי הרמב"ם (הל' מלכים ד, ד): "אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו". הרמב"ם (פירוש המשנה ב, א) כתב: "והלכה כר' יהודה באמרו נושא הוא המלך אלמנתו של מלך".

מכך שנאמר במשנה שזו דעתו של ר' יהודה והרמב"ם אף פסק כמותו, משמע שחכמים אינם מסכימים לדברי ר' יהודה (תוספות יום טוב שם), וכפי שמופיע בגמ' (יט ע"ב): "תניא, אמרו לו לרבי יהודה: נשים הראויות לו מבית המלך. ומאי נינהו - מירב ומיכל". אמנם במשנה תורה (הל' מלכים ב, ב) חזר בו הרמב"ם מדבריו בפירוש המשנה וכתב: "אבל אשתו של מלך אינה נבעלת לאחר לעולם, אפילו המלך אינו נושא אלמנתו או גרושתו של מלך אחר". נראה שהרמב"ם התבסס על הירושלמי (ב, ג) שם נאמרה ברייתא סתמית:

אין נושאין לא אלמנתו ולא גרושתו של מלך. על שם "ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות" (שמואל ב, ג, ג).

הפסוק ממנו למדו שאין נושאים אלמנה או גרושה של מלך, נאמר על פילגשי דוד לאחר שובו לירושלים. כאמור במשנה, ר' יהודה התייחס רק לאלמנת מלך, ובירושלמי נוסף גם גרושת מלך. מהפסוק ניתן ללמוד על אלמנות ועל גרושות. דוד גירש את פילגשיו, ואבשלום שנחשב גם הוא למלך, עבר על איסור כשהתייחד עם פילגשיו הגרושות של דוד, שהרי מלך לא נושא גרושה של מלך⁵. בירושלמי (שם), התייחסו אמוראים לפרישה של דוד מהפילגשים:

ר' יודה בר פזי בשם ר' פזי בשם ר' יוחנן: מלמד שהיה דוד מקלעתן ומקשטתן ומכניסן לפניו בכל יום ואומר ליצרו הרע: תאבתה דבר האסור לך, חייך שאני מתאיבך דבר המותר לך.

לפי ר' יהודה בר פזי, הפילגשים הללו היו מותרות לדוד, אלא שהוא החמיר ואסר אותן על עצמו. ר' יהודה בן פזי לא נימק מדוע הן היו מותרות ומדוע הוא אסר אותן על עצמו. נראה להסביר שר' יהודה בן פזי סבר שלאבשלום היה דין מלך, והזנות עם הפילגשים הייתה בכך שהן נבעלו למי שאסור להינשא לו - שהרי מלך לא נושא

5 הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסקי, אור שמח (הל' מלכים ב, א) כתב שמלך לא נושא פילגש של מלך: "ואם היא פלגש נראה מדברי רבינו דבכלל שרביטו של מלך הוי, ואולי כלל זה רבינו בכלל אשתו של מלך". כאמור דוד גירש את הפילגשים, ומלך אחר לא נושא גרושה של מלך. ראה עוד בדבריו במשך חכמה, דברים ל, ב.

גרושת מלך, אם כי הייחוד עם אבשלום היה בעל כורחן של אותן פילגשים. כאמור לעיל, הרמב"ם (הל' מלכים ב, ב) פסק שמלך לא נושא גרושתו של מלך ומקורו הוא הפסוק על פילגשי דוד. התוספות (גיטין ו ע"ב ד"ה זכוב) כתבו שלא היה מקובל להחזיר פילגש שזינתה, והוכיחו כן מהמסופר על דוד ועשר פילגשיו: "ואמר ר"ח... דאפילו פילגשים לא היה דרכם להחזיר אחר זנותם, כדכתיב 'בא אל פילגשי אביך' וכתב 'ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות'".⁶

בירושלמי מופיעים בהקשר זה גם דברי רבנן דקיסרין וקבוצה של חכמים שהייתה במחיצתו של רבי אבהו שמקום מושבו היה בקיסריה (ראש השנה לר ע"א; עבודה זרה לט ע"א):

רבנן דקיסרין אמרין: אסורות ממש היה. ומה כלי הדיוט שנשתמש בהן הדיוט אסור למלך להשתמש בו, כלי המלך שנשתמש בהן הדיוט אינו דין שיהא המלך אסור לשמש בהן?

לפי רבנן דקיסרי הפילגשים היו אסורות לדוד. למדו זאת מקל וחומר: אלמנת הדיוט אסורה למלך, כל שכן פילגש המלך שנבעלה להדיוט שאסורה למלך. פילגשי דוד המלך נבעלו להדיוט - לאבשלום שאנס אותן. לפי רבנן דקיסרי לאבשלום היה מעמד של הדיוט והפילגשים הן ככלי של המלך. הרמב"ם (הל' מלכים ב, א) פסק שלאף אדם אסור להשתמש בשרביט - בכלי של המלך. מבחינה זו דומה הקשר האסור בין אבשלום לבין פילגשי דוד, לקשר האסור שבין אדוניה לבין אבישג.

יוצא אם כן, שר' יהודה בן פזי בשם ר' יוחנן ורבנן דקיסרין חלוקים בעצם בשאלה בה עסקנו לעיל, מה מעמדו של אבשלום. לפי ר' יהודה בן פזי, מעמדו של אבשלום היה כמלך, ומלך לא נושא גרושתו של מלך, ואילו לפי רבנן דקיסרי אבשלום נחשב להדיוט ואסור היה לו להתייחד ולבוא עליהן. בשל שתי הסיבות הללו דוד פרש מהן, אם כי דאג לכלכלן ולשמור עליהן.

ב. הראי"ה קוק: פילגש למלך מכוח המלכות, ומעמדו של דוד ואבשלום בעת המרד

כאמור, הרמב"ם (הל' מלכים ד, ד) פסק שפילגשים הן נשים ללא כתובה וללא קידושין. על כך הקשה הלחם משנה (שם) בשמו של הרב אליהו מזרחי (הרא"ם):

6 ראה בעניין זה גם: רמב"ן גיטין שם; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה יורה דעה, ב, סי' קג.

והרב מהר"ר אליה מזרחי ז"ל הקשה שם (בראשית כה, ו) בפירושו על רש"י ז"ל על גירסת רבינו, דהיכי אמרו במדרש (בראשית רבה לב, א [וכן: שם לח, א]) דאחיתופל התיר גילוי עריות במה שעשה [=שכנע] לאבשלום שישכב עם פלגשי אביו, הא כיון דאין כאן קידושין, אינו גילוי עריות? וי"ל דכיון שפילגש של מלך אסורה להדיוט, וכדכתב שם רד"ק. ועוד דהוא פלגש אביו, ומכוער הדבר ככתוב שם, אף על גב דלא הוי גילוי עריות ממש, הוי אביזרייהו דגילוי עריות ודמי להו. ותדע לך דהרי אמרו (סנהדרין עה ע"א) בההוא שהעלה טינא בלבו על אשה פנויה, ואמרו שתדבר עמו אחורי הגדר ולא רצו חכמים מפני שהוא גילוי עריות... אם כן ודאי כל דהוי אביזרייהו דגילוי עריות נקרא גילוי עריות.

הראי"ה קוק (מצוות ראייה, עמ' קמט) ציין את דברי הרב אליהו מזרחי הללו כפי שהובאו ע"י הלחם משנה, ושאל על כך:

וצריך עיון לפי עניות דעתי [א] דאין זה כי אם נגד כבוד מלכות, ומה זה ענין לעריות? [ב] ומה שכתב דאין היתר להדיוט, צריך עיון אי הוי לאבשלום דין הדיוט, אדרבה לדוד הוי דין הדיוט?

נעיין בשתי השאלות ששאל הראי"ה קוק ובתשובותיו.

[א] ההנחה בשאלה הראשונה היא שהאיסור לבוא על פילגש של מלך אינו קשור לאיסור גילוי עריות אלא לכבוד מלך. זאת מפני שהרמב"ם פסק (הל' מלכים ד, ד) שפילגש מותרת אך ורק למלך ולא להדיוט, ומלך קונה פילגש בייחוד בלבד. מלך רשאי לקחת פילגשים במסגרת הסמכויות שיש לו וכפי שאמר שמואל הנביא בפרשת המלך (שמואל א פרק ח), וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות שקדמו (שם ב-ד):

ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חיל ועושה מהן חיל למרכבתו ובפרשיו ומעמיד מהן עומדים לפניו... ולוקח מן היפים שבהם להיות שמשים ועומדים לפניו... וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן, ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיהן... וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופלגשים.

תשובת הראי"ה קוק לשאלה זו היא שמאחר שלמלך יש רשות לקחת נשים ופילגשים מכל גבול ישראל, "נעשה אצלו הקנין גם שלא ברצונה, ולעולם נקנית לו ממש, דמתקריא קיחה במה שלוקחה לרשותו ומיחדה לו... פלגש של מלך אינה מותרת כי אם בגט, ודינה כאשת איש ממש, דמתקיים אצלו 'כי יקח' [דברים כב, יג; כד, א, ה]

דזה מיקרי קיחה". לפיו, הביטוי "יקח" שמופיע בנוגע לנישואי אישה, הוא גם לשון הפסוק שאמר שמואל הנביא לעם: "ואת בנותיכם יקח" (שמואל א ח, יג). גם הרמב"ם הדגיש זאת שכן כתב: "אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו", ולא כתב: 'אלא ביחוד בלבד מותרת לו', ולכן הסיק הראי"ה קוק "אלא ודאי קונה אותה ממש מפני כח המלך". על פי דבריו אלו השיב הראי"ה קוק תשובה לשאלת הרא"ם: "אם כן אחיתופל התייר ממש גילוי עריות, ומדינא היו אסורות אחר כך לדוד".⁷

עדיין יש להקשות, איך ניתן לקחת אישה בכוח שלא ברצונה? הרי"ד סולובייצ'יק [בנו של הגרי"ז] תירץ: "דאכן מקדש רק מדעתה, אבל כל אשה שאינה רוצה להתקדש, דינה כמורדת במלכות, וקלסיה הגרי"ז" (הרב יוסף דב סולובייצ'יק, שעורי הרב, סנהדרין כ ע"ב, הערה 396).⁸

[ב] בשאלתו השנייה ערער הראי"ה קוק על ההנחה שאבשלום נחשב הדיוט. אדרבה, לדבריו מעמדו של דוד הוא כהדיוט. זאת מפני שדוד ברח מירושלים והעם נטה אחרי אבשלום, וחושי הארכי אף קרא על אבשלום: "יחי המלך, יחי המלך" (שמואל ב טז, טז). גם דוד עצמו קרא לאבשלום: "מלך" (שמואל ב טו, יט).⁹ ניתן להבין מדברי הראי"ה קוק שדוד הוא זה שנחשב אז להדיוט, ועל דברי הראי"ה קוק הללו, נכתבה הערה בשם חותנו - הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת (מצוות ראייה שם): "לדעתי פשוט הדבר שאף שדוד לא היה אז דינו כמלך, אבל

7 ראה בדברי הרב יצחק בר ששת, שו"ת הריב"ש, סי' שצח: "והתר המלך לדעתו נראה לי שמתורת משה רבינו לא למדנו, מתורת שמואל הנביא למדנו. ממה שכתוב בפרשת מלך 'ואת בנותיכם יקח'. וכיון שיש רשות למלך ליקח נשים ופלגשים כרצונו מאשר יבחר, שכן כתב בפרשה ההוא, א"כ לא נחשבה לזונה בשביל זה שהרי מחוקי המלוכה הוא זה, אדרבה, אם היתה מונעת עצמה ממנו היתה עושה שלא כדיו". הסבר דומה לדברי הראי"ה קוק, כתבו הנצי"ב, מרומי שדה, סנהדרין כא ע"ב; הרב ראובן לויז'ן מדענברג, שו"ת ראש לראובני, סי' כג. את דברי הרב ראובן הללו, הזכיר בקצרה גם הרב אלעזר מנחם מן שך, אבי עזרי, הל' אישות א, ד, ד"ה וטעם החילוק. הרב ראובן היה רבו של הראי"ה קוק, ויתכן שהראי"ה קוק שמע הסבר זה ממנו. ראה: הראי"ה קוק, "הספד על רבי ראובן הלוי", פנקסי הראי"ה, ו, עמ' רעט-רפג; הרב צבי יהודה הכהן קוק, "הגאון ר' ראובן זצ"ל", לנתיבות ישראל, ב, עמ' ב-ג, וכן: מתוך התורה הגואלת, א, עמ' קנו. ראה גם: הרב יעקב אריאל, "ייעוד אמה עבריה ופילגש", יושב אהלים - קידושין, סי' יז, סעיף ו.

8 התייחסות נוספת של הראי"ה קוק למעמד פילגש ע"פ הבבלי והירושלמי, ראה: אגרות הראייה, א, עמ' קכו.

9 התוספות (יט ע"א ד"ה אבל) כתבו שדוד ראה בנבל הכרמלי מורד במלכות, אף שהעם טרם הסכים למינויו של דוד, והיה זה בזמן ששאל רדף אחרי דוד, זאת מפני "שהיה חושב דוד עצמו למלך". המצודת דוד (שמואל ב יב, יא) הסביר את נבואת נתן הנביא: "ונתתי לרעך ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת" - לרעך, כי אבשלום היה אז מלך כמוהו ולרעהו יחשב".

אבשלום ודאי לא". יוצא לפי דברי האדר"ת שבכל התקופה מאז תחילת המרד של אבשלום עד מותו של אבשלום, לא היה מלך בישראל. אמנם לא ברור לפי האדר"ת מדוע לאבשלום לא היה דין מלך באותו זמן, הרי גם העם וגם דוד המלך עצמו הכירו בכך.

במקום נוסף, כתב הראי"ה קוק (אורות הרמב"ם, מובא אצל: הרב יעקב פילבר, לאורו, עמ' קפא) שבזמן שדוד ברח מפני אבשלום, לא היו צריכים לציית לדוד "בעניני מלכות, כדקיימא לן דהיה מתכפר בשעירה כיחיד, ע"י מרידת אבשלום". כוונת הראי"ה קוק לאמור בירושלמי (ראש השנה א, א; הוריות ג, ב): "רב חונא אמר: כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום בנו, בשעירה היה מתכפר כהדיוט". כשמלך חוטא, עליו להביא קרבן שמינו הוא שעיר זכר תמים (ויקרא ד, כב-כו). קרבן כזה מביא רק מי ש"ה' אלוקיו" (שם כב) נמצא מעליו (הוריות יא ע"ב). כשאדם הדיוט חוטא, עליו להביא קרבן שמינו שעירה נקבה תמימה (שם כז-לה). באותם שישה חודשים, לו דוד המלך היה חוטא והיה עליו להביא קרבן, הוא היה מביא קרבן נקבה כמו אדם הדיוט.¹⁰ מכאן ניתן להסיק שלו אבשלום היה חוטא והיה עליו להקריב קרבן חטאת, הוא היה מקריב קרבן זכר שעיר תמים, כמו מלך.¹¹

10 דברים דומים כתב הרב יהודה רוזאניס (פרשת דרכים, דרך המלך - דרוש יב, עמ' 106): "דוד לא היה לו דין מלך לא בזמן שאול, ולא בזמן שהיה בורח מפני אבשלום, דכיון שנטה לב כל ישראל אחרי אבשלום לא היה לו דין מלך, ומשום הכי היה מתכפר בשעירה כהדיוט". ראה גם: מנחת חינוך במצווה קז, ח, ובמצווה רמא, ב ובהערות ג, ד שם; הרב גרשון אריאלי, תורת המלך, עמ' לח-לט; הרב מאיר בנימין יוז'יק, 'יושר הורי' - הוריות, עמ' רמט. ראה עוד: הרב יששכר תמר, ירושלמי ראש השנה א, א, סנהדרין ב, ג.

11 הראי"ה קוק התייחס למעמדו של אבשלום במקום נוסף. בגמרא (קג ע"ב) נאמר: "תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר: אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן ויעש הרע בעיני ה' - לא חיין ולא נידונין". "לא חיין" לעולם הבא עם הצדיקים, ואף "לא נידונין" בגיהנום עם הרשעים. התוספות (סוטה י ע"ב ד"ה דקריב) שאלו מדוע לא הוכנס לרשימה זו אבשלום עליו נאמר (סנהדרין שם) שאין לו חלק לעולם הבא, והוא אינו בגיהנום? תוספות השיבו: "ויל' דלא חשיב אלא מלכים". על דברי התוספות הללו כתב הראי"ה קוק (טוב ראי, סוטה שם): "מדברי התוספות הללו מוכח דלא הוי מלך". הראי"ה קוק העיר הערה זו על דברים שכתב באריכות רבה החתם סופר (שו"ת חתם סופר, אבן העזר, סי' קנא), ולפיו לאבשלום היה דין מלך. ראה גם בדברי החתם סופר (שו"ת חתם סופר, יורה דעה סי' ה) ממנו משמע שלדוד לא היה דין מלך באותם ששה חודשים. על דברי הראי"ה קוק הללו ניתן להשיב שברשימה זו נכללו כאמור בגמרא (סנהדרין שם) רק מלכים שנאמר עליהם "ויעש הרע בעיני ה'" ואילו על אבשלום לא נאמר זאת ועל כן הוא לא נכלל ברשימה.

הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, יורה דעה, סי' שיב אות טו) ביאר כך את הירושלמי:

ובאמת מלך גופי' אף לאחר שהמליכוהו אם מרדו בו רוב ישראל אין עליו דין מלך. כמבואר בירושלמי (פ"ק דר"ה ובהוריות) דכל ששה חדשים שהיה דוד נרדף מאבשלום, היה מתכפר בשעירה כהדיוט. דקרא "בקרוב ישראל" (דברים יז, כ) קאי על המלך עצמו גם כן. וקרא כתיב "הוא ובניו בקרב ישראל". וכשמחלוקת בישראל היינו שאין רוב ישראל מרוצים בו, לא הוא ולא בניו מלכים.¹²

מאחר שהעם תמך באותה עת באבשלום ולא תמך ברוד, מעמדו של דוד היה כשל אדם הדיוט ולא כמלך. לא ברור מה עמדת האבני נזר בנוגע למעמדו של אבשלום באותה עת. בנו של האבני נזר, בעל השם משמואל, הרב שמואל בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, שם אות כז) חלק על אביו והסביר אחרת את הירושלמי:

לאו למימרא דאז לא היה לו דין מלך כלל. אלא מאחר דדין שעיר תלוי במי שאין על גביו אלא "ה' אלקיו", ומאחר שהיה נרדף ומתירא מאבשלום, בעל כרחו יש על גביו שררה.

לפי השם משמואל, לעניין קרבן בלבד לא היה מעמדו של דוד כמלך ועל כן היה עליו להקריב קרבן שעירה כהדיוט, אבל דוד נחשב עדיין מלך. לדבריו, הדרישה שיהיה על גבו רק "ה' אלקיו" היא מדיני הקרבן, אך אינה משנה את מעמדו כמלך.¹³ אך נראה לומר, שלא ייתכן מצב שמי שאינו מוגדר כמלך, יקריב קרבן חטאת זכר. מה שמחייב להקריב קרבן חטאת זכר הוא היות המקריב מלך שאין על גביו אלא ה' אלקיו. אך אם הוא לא מלך, כי העם לא תומך בו, אזי הוא גם לא מקריב קרבן ייעודי כמלך.¹⁴

12 כך כתב גם: הרב אלחנן וסרמן, קובץ הערות - יבמות, סי' לו, סעיף י.

13 כך כתב גם הנצי"ב (מרומי שדה, הוריות ט ע"א) "ודוד המלך בשעה שברח מאבשלום נידון בשעירה כהדיוט, הוא משום שהעבירו אותו כל ישראל. הא אפשר שאינו בזה הגדר ועדיין שם מלך עליו".

14 בגמ' (יומא כב ע"ב; סנהדרין קז ע"א): "אמר רב יהודה אמר רב: ששה חדשים נצטרע דוד, ונסתלקה הימנו שכינה, ופירשו ממנו סנהדרין". התוס' ישנים (יומא שם) כתבו שהצרעת הייתה בהיות דוד בירושלים. אך השם משמואל (ויקרא פרשת שמיני שנה תרעט) חיבר בין האמור בירושלמי ובבבלי: "וששה חדשים נצטרע דוד ופירשו ממנו סנהדרין והי' נרדף מפני אבשלום וכל ישראל עמו עד להריגה". ראה גם: גליון הש"ס, ירושלמי הוריות ג, ב.

סיכום

שלוש הלכות ברמב"ם:

- א. להדיוט אסור להשתמש ב"שרביטו" של המלך. אבישג הייתה משרתת של דוד, ודוד לא בא עליה והיא לא הייתה אשתו ולא פילגשו. הרמב"ם פסק בעקבות האמור בגמרא שאבישג אסורה לאדוניה, אך היא מותרת לשלמה המלך, לו הוא היה רוצה לשאתה לאישה.
- ב. למלך אסור להרבות נשים. ע"פ האמור במשנה וע"פ הבנתו של הרמב"ם מותר לו לשאת עד שמונה עשרה נשים ופילגשים.
- ג. לפי הרמב"ם פילגש מותרת רק למלך והיא אסורה להדיוט. לפילגש אין כתובה וקידושין, והייחוד איתה הוא פעולת הקניין.
- אבשלום היה בנו של דוד המלך. הוא מרד באביו, ודוד ברח מירושלים, שם הוא השאיר את עשר פילגשיו. בעצת אחיתופל, כשאבשלום שב לירושלים, הוא בא עליהן לעיני כל ישראל. בכך הוא רצה להראות שהוא המלך שהרי רק מלך נושא פילגשים.
- האם לאבשלום היה מעמד של מלך, ומה היה מעמדו של דוד אביו באותו זמן שאבשלום מרד בו? מהמקורות במדרש, בבבלי ובירושלמי וכן במפרשים, ניתן להבין שיש מחשיבים אותו כמלך ויש שלא מחשיבים אותו כמלך. ועל פי שאלה זו יש לדון במשמעות ההלכתית של בעילת אבשלום את הפילגשים, ובפרישת דוד מהן לאחר שהוא חזר לירושלים בעקבות מיתתו של אבשלום.